

Postanowienia soborowe dotyczące czytania Pisma św. zawarte zwłaszcza w Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym jak również w Konstytucji O Liturgii świętej, będą stanowiły poważny impuls dla ruchu biblijnego w Kościele i przyczynią się zapewne do jeszcze większego spopularyzowania lektury Pisma św. wśród kapłanów i wiernych.

Gdańsk—Oliwa

KS. TEOFIL HERRMANN CM

O. Franciszek Małaczyński OSB, Tyniec k.Krakowa

CHRZEST W ODRODZONEJ LITURGII WIELKIEGO TYGODNIA

Tradycyjną formą udzielania Sakramentu Chrztu jest noc Zmarłychwstania Pańskiego, w Polsce nazwana „Wielką Nocą”. Liturgia tej nocy zawiera najbogatsze pouczenia o sakramencie Chrztu, dlatego wszyscy zajmujący się liturgią Chrztu sięgają do tekstów Wigilii Wielkanocnej. Należy jednak pamiętać, że przygotowanie obrzędów Chrztu rozpoczyna się już w W. Czwartek konsekracją Olejów. Często zapominamy o tym znaczeniu konsekracji Olejów. Zapomnieli o nim nawet układający formularz mszalny dla rannej Mszy W. Czwartku w roku 1965.¹ W czytaniach położono akcent na namaszczenie chorych. Poświęcenie Oleju chorych nie ma ścisłego związku z liturgią W. Tygodnia i mogłoby się odbywać w każdej innej porze roku. Tymczasem W. Czwartek wybrano na konsekrację Olejów dlatego, że były potrzebne do udzielania sakramentów Chrztu i Bierzmowania w czasie Wigilii Wielkanocnej. Nowy formularz Mszy Krzyżma św. ogłoszony w r. 1965 wysławia Chrystusa jako Pomazańca Bożego, który odradza wiernych do nowego życia i daje im udział w swojej godności kapłańskiej, prorockiej i królewskiej².

Przed ofiarowaniem odbywa się procesjonalne przyniesienie Olejów przy śpiewie hymnu *O Redemptor*, który mówi o „uleczeniu zranionej godności ludzkiej przez omycie w świeżym zdroju i namaszczenie krzyżmem”. Podobne myśli zawiera prefacja mszalna, a rozwija je prefacja konsekracyjna. Wspomina się w niej dwa biblijne typy sakramentu Chrztu: potop oraz chrzest Chrystusa

liturgiczny, jak i dla celów szkolnych, przygotować dopiero po zakończeniu pracy nad neo-Wulgatą i po ustaleniu nowego układu biblijnych teksów mszalnych, por. Ks. E. Dąbrowski, *Bibliotyka polska w okresie posoborowym*, art. w Tyg. Powszechnym 6 (1967).

¹ *Ordo hebdomadae sanctae instauratus*, Editio typica 1956.

² *Variationem in Ordinem hebdomadae sanctae inducendae*, Città del Vaticano, 1965, s. 7 nn.

w Jordanie. Tok myśli jest następujący: Niegdyś wody potopu obmyły świat ze zbrodni, a gdy kara Boża ustała, gołębica przyniosła gałązkę oliwną, obecnie woda Chrztu zmywa grzechy, a następnie „namaszczenie olejem rozwesela i wypogadza oblicza”, to znaczy daje radość z przynależności do Boga. Słowa prefacji mogą się odnosić równocześnie do namaszczenia Krzyżem po Chrzcie i przy Sakramencie Bierzmowania.

Drugie porównanie: Chrystus został ochrzczony w Jordanie, a po Chrzcie zstąpił nań Duch Święty. Podobnie katechumeni otrzymują w Wielką Noc Chrzt, a potem Ducha Świętego przez namaszczenie Krzyżem. Teksty konsekracji Krzyżma przypisują wodzie negatywną stronę Chrztu, mianowicie oczyszczenie duszy z grzechów, natomiast namaszczenie Krzyżem wyraża stronę pozytywną: własnie łaski uświęcającej.

Ojcowie Kościoła Wschodniego, jak św. Cyryl Jerozolimski³ i św. Grzegorz z Nyssy⁴ mówią o realnej obecności Ducha Świętego w Krzyżmie. Nie można zestawiać jej z obecnością Chrystusa w Eucharystii, niemniej Kościoły wszystkich obrządków otaczają Krzyż-
mo wyjątkową czcią.

Olej katechumenów nie jest materią żadnego sakramentu. Zasadnicze jego przeznaczenie to namaszczenie przygotowawcze przed Chrzt. Używa się go również dla podkreślenia drugorzędnych skutków innych sakramentów. Trzeba podkreślić, że obydwie oleje służą nie tylko do namaszczeń, lecz wlewa się je również do wody chrzcielnej. W ten sposób zaznacza się wpływ biskupa na szafowanie sakramentu Chrztu w całej diecezji.

Oleje uroczyste odniesione do zakrystii i rozdzielone parafiom diecezji oczekują zastosowania w czasie Wigilii Wielkanocnej.

Didascalia Apostolorum podają pierwotne elementy obchodu Zmartwychwstania. W Wielką Sobotę surowo poszczono, post kończył się nowym zebraniem na modlitwę i Eucharystię. Z Tradycji Apostolskiej Hipolita napisanej w początkach 3 wieku dowiadujemy się, że w Rzymie w tych czasach Chrzt był już związany z Wigilią Wielkanocną i udzielany w nocy⁵. Tertulian w Traktacie o Chrzcie pisze, że Chrzt wycisnął piętno na Niedzieli Wielkanocnej⁶. Zwyczaj udzielania Chrztu w czasie Wigilii Wielkanocnej rozpowszechnił się w IV wieku. W końcu tego wieku narodziło się Orędzie Wielkanocne „Exultet”, które stało się nowym elementem Wigilii. Najprawdopodobniej autorem jego jest św. Ambroży. Zawsze

³ S. Cyrillus Hier., *Cat. mystag.*, P. G. 33, 1092.

⁴ S. Gregorius Nyss., *De baptisate Christi*, P. G. 46, 581.

⁵ B. Botte, *La tradition apostolique de Saint Hippolyte*, Münster Westfalen 1963, s. 42.

⁶ Tertulianus, *Tractatus de Baptisate*, ed. Refoulè, Sources chrétiennes, 1952 s. 93.

jednak Wigilia Wielkanocy czyli czuwanie w oczekiwaniu Zmartwychwstania była nabożeństwem całej społeczności chrześcijańskiej, a nie tylko katechumenów. Wskutek rozpowszechnienia chrztu niemowląt udzielanego w ciągu całego roku oraz zmiany pory odprawiania, Wigilia Wielkanocna została usunięta w cień.

Nasze pokolenie doczekało się odrodzenia Wigilii Wielkanocnej. Przy opracowywaniu jej tekstów wzięto pod uwagę współczesną praktykę udzielania chrztu niemowlętom i przewidziano dla ludzi już ochrzczonych odnowienie obietnic złożonych na Chrzcie. W ten sposób przywrócono charakter chrzcielny całej ascezy wielkopostnej. Katechumeni przygotowują się do Chrztu, a ochrzczeni do odnowienia obietnic na Chrzcie złożonych. Wydaje się, że cała liturgia W. Postu zyskałaby na zwartości, gdyby pod tym kątem zrewidowano formularze niedzielne i przywrócono dawne, związane ze skrutyniami katechumenów.⁷

Wigilia Wielkanocna rozpoczyna się obecnie poświęceniem nowego światła i ogłoszeniem Zmartwychwstania. Dzięki zmartwychwstaniu Chrystusa, elementy materialne, uwolnione od wpływów złego ducha, stają się narzędziami łaski. Kontrast ciemności i światła przypomina każdemu wierzącemu w Chrystusa, a więc i katechumenowi i ochrzczonemu, że wskutek grzechu pierworodnego od urodzenia należał do świata ciemności, lecz przez Boga został *wzwany z ciemności do przedziwnego światła*⁸. Płomień świecy i płomyki świec trzymany przez wiernych, to symbol nowego życia, które stało się naszym udziałem przez Chrztę. Tajemnice nowego życia wysławia Orędzie Wielkanocne, dzieło św. Ambrożego. Na podstawie analizy literackiej tekstu autorstwo ustalił ks. Karyłowski⁹. Na tym samym stanowisku stanął B. Capelle¹⁰.

Pełne poezji i lirycznego piękna Orędzie Wielkanocne jest zbyt skondensowane w swej treści i przesycone obrazami trudnymi do rozszyfrowania dla współczesnego człowieka. Samo wprowadzenie języków żywych nie rozwiąże tej trudności. Dlatego jest ogólne pragnienie, aby Orędzie Wielkanocne zostało skrócone i aby wierni brali w nim udział np. przez refren powtarzany po każdej strofie¹¹.

Drugi Sobór Watykański naucza w Konstytucji o liturgii, że „Chrystus jest obecny w swoim Kościele w swoim słowie, albowiem gdy w Kościele czyta się Pismo św., wówczas On sam mówi. Jest

⁷ A. Nocent, *Contempler sa gloire*, 2. Carême, Paris 1963, s. 187.

⁸ 1 P 2 9.

⁹ T. Karyłowski, *Hymny kościelne*, Kraków 1923, s. 316 oraz *Przegląd Powszechny* 137 (1923) s. 221—241.

¹⁰ B. Capelle, *L'Exsultet pascal, oeuvre de saint Ambroise*, w: *Miscelanea Giovanni Mercati*, Città del Vaticano, 1946, T. 1, s. 214—246.

¹¹ G. M. Nissim, *L'Exsultet, Un temps mort de la Vigile Pascale?* art. w *Paroisse et Liturgie* (1966) nr 2. s. 152—160.

obecny, gdy Kościół modli się i śpiewa psalmy, gdyż On sam obiecał: *Gdzie dwaj lub trzej są zgromadzeni w imię moje, tam i ja jestem pośród nich* (Mt 18, 20)¹². Liturgia słowa, którą rozpoczyna się bezpośrednio przygotowanie do Chrztu w czasie Wigilii Wielkanocnej jest znakomitą ilustracją tej nauki. Rubryki nakazują czytać lekcje ze Starego Testamentu przed Paschalem, w jego świetle. W ten sposób uzewnętrznia się obecność nauczającego Chrystusa, w którego świetle zdarzenia Starego Testamentu nabierają pełnego znaczenia. Wierni przeniknięci przez słowo Boże wypowiadają swoją wdzięczność śpiewem kantyków i zanoszą odpowiednie prośby.

Wszystkie liturgie chrześcijańskie przewidują na Wigilii Wielkanocnej długie czytania z Pisma św. Np. Liturgia Bizantyńska 15 lekcji, liturgia koptyjska 19 lekcji, wśród nich jako pierwszą czyta się Ewangelię według św. Jana w całości¹³. B. Botte wykazał, że pierwotna Wigilia Wielkanocna w Rzymie obejmowała 6 lekcji, Sakramentarz gregoriański przewiduje 4 lekcje, gelazjański — 10 lekcji, później śpiewano 12 lekcji, z tem że w VII i VIII w. wykonywano je po grecku i po łacinie.¹⁵ Do Wigilii odrodzonej wcielono 4 lekcje, które łączą się z responsoriami. Zasada wyboru jest więc dyskusyjna, bez trudności można sobie wyobrazić lepszy dobór czytań. Z obecnych czytań najczęściej z Chrztym łączy się druga lekcja opowiadająca o przejściu Izraelitów przez Morze Czerwone. Opowiadanie to nie jest ilustracją obrzędów Chrztu. Chrzt jest kontynuacją tego przejścia przez Morze Czerwone. Mówi o tym modlitwa „Wiemy, o Boże, że i w naszych czasach jaśnieją twoje pradawne cuda, ponieważ dla zbawienia wszystkich narodów działałś przez wodę odrodzenia, to, co uczyniłeś dla jednego narodu wybawiając go mocą swojej prawicy z egipskiej niewoli, spraw, aby cała ludzkość została przemieniona w synów Abrahama i dziedziców godności Izraela”. Dzięki Chrystusowi, którego symbolizuje paschał, przeszłość staje się znów aktualna. Katechumeni słuchając tego czytania i modlitwy rozumieją lepiej, że są włączeni w dzieje zbawienia, które nadal trwają. Podobne zrozumienie z roku na rok pogłębia się u wiernych, którzy na nowo przeżywają swój Chrzt. Według pierwotnej tradycji rzymskiej używano przy Chrzcie wody bieżącej nie poświęcanej. Dość wcześniej wprowadzono jednak poświęcenie. Doelger w dziele *Der Exorcismus in altchristlichen Taufritual*¹⁶ wskazuje, że poganie uważali wodę za siedlisko złych duchów. Św. Cyprian pisze w li-

¹² Konstytucja o Liturgii, art. 7.

¹³ A. Nocent, *Contemple sa gloire*, 3. *Semaine Sainte*, Paris 1965, s. 255—257.

¹⁴ B. Botte, *Le choix des lectures de la veille pascale* w: *Questiones liturgiques et paroissiales* 33 (1952) s. 65—70.

¹⁵ A. Nocent, *Semaine sainte*, dz. cyt. s. 235.

¹⁶ E. J. Doelger, *Der Exorcismus in altchristlichen Taufritual*, Paderborn 1909, s. 162 i n.

ście 74: „Sama woda nie może oczyścić z grzechów i uświęcić człowieka, jeżeli nie otrzyma Ducha Świętego”¹⁷. W liście 70: „Woda musi być oczyszczona i poświęcona przez kapłana, aby mogła zmyć grzechy człowieka, który przyjmuje chrzest”¹⁸. Według nauki Ojców woda chrzcielna powinna być poświęcona, a samo poświęcenie powinno obejmować egzorcyzm oraz prośbę o poświęcenie wody i obecność Trójcy Przenajśw. W średniowieczu przy śpiewie litanii do Wszystkich Świętych udawano się do chrzcielnicy. Obecnie po odśpiewaniu pierwszej części litanii do WW. Świętych rozpoczyna się poświęcenie wody chrzcielnej. Celebrans śpiewa orację, która równocześnie jest pouczeniem dla obecnych: „Wszechmogący, wieczny Boże, bądź obecny w tych tajemnicach Twojej wielkiej dobroci, bądź obecny w sakramentach i ześlij Ducha przybrania, aby dać nowe życie ludowi, który się rodzi w źródle chrzcielnym. Spraw, aby poświęcenie, które ma się dokonać przez naszą niegodną posługę, otrzymało skuteczność dzięki Twojej mocy.”

Ostatnia część ma charakter tzw. apologii, charakterystycznej dla liturgii gallikańskiej.

Natomiast prefacja jest formą typowo rzymską, jakkolwiek nie można wykluczyć innych wpływów¹⁹.

Prefacja rozpoczyna się, jak zawsze, zwrotem do Boga i sławi Go za dzieła spełnione nad wodą i przez wodę w Starym Testamencie.

W samym zaraniu świata Duch Boży unosi się nad wodami i już wtedy woda otrzymała zaczątek mocy uzdrawiania, w czasie potopu woda stała się narzędziem oczyszczenia. Potop jako typ biblijny Chrztu, to ulubiony temat Ojców. Wiemy, że już w tygodniu sześćdziesiątnicy Kościół każe nam czytać o potopie, aby przygotować w ten sposób Wigilię Wielkanocną.

Liturgia przypominając wiernym grzech zawsze przedstawia go jako punkt wyjścia dla dzieła naprawy. W całej liturgii znajdujemy echo słów Orędzia Wielkanocnego: *O felix culpa, quae talem ac tantum meruit habere redemptorem*. Grzech jest zawsze widziany w pespektywie odkupienia, zniszczenie jest zawsze wstępem do odbudowy. Woda może niszczyć, lecz może również zbawić. Historię potopu można ująć skrótowo następująco: Ludzie grzeszyli, Bóg zesłał potop i zniszczył grzeszników, lecz zostawił małą resztkę jako zaczątek nowego ludu Bożego. Św. Piotr sam wyjaśnia związek między potopem a Chrystusem. Pisze o budowie arki, w której *osiem dusz zostało ocalonych przez wodę i dodaje Teraz również zgodnie z tym wzorem ratuje was ona we chrzcie*²⁰. Osiem osób ocalonych przez wodę... Woda, która zniszczyła grzeszników ocaliła

¹⁷ S. Cyprianus, *Epistola* 74, 5; CSEL 3, II s. 803.

¹⁸ S. Cyprianus, *Epistola* 70, 1; CSEL 3, II s. 767.

¹⁹ For. C. Mohlberg, *Sacramentarium gelasianum* I, 44, nr 444—448.

²⁰ 1 P 2, 30—21.

małą resztę. Potop jest więc typem chrztu. Typ to nie znaczy przykład, ilustracja. Typ biblijny to początek historii, gest zbawczy, który trwa, początek rzeczywistości, która osiąga w określonym przez Opatrzność czasie swoją pełnię²¹. Św. Justyn stwierdza: „W czasie potopu dokonuje się misterium zbawienia ludzi. Chrystus, pierworodny całego stworzenia, stał się w nowym znaczeniu głową nowej rasy, tej mianowicie, która została przez Niego odrodzona przez wodę i drzewo krzyża, podobnie jak Noe z rodziną został ocalony przez drzewo Arki i wodę, która ją unosiła”²².

Potop jest zatem typem chrztu, arka typem Kościoła, gołębicą typem Ducha Św. Dlatego następne zdania prefacji mówią o Kościele i Duchu Św.:

Respice Domine, in faciem Ecclesiae tuae et multiplica in ea regenerationes tuas, qui gratiae affluentis impetu laetificas civitatem tuam: fontemque baptismatis aperis toto orbe terrarum gentibus innovandis: ut tuae majestatis imperio sumat Unigeniti tui gratiam de Spiritu Sancto.

W dalszym ciągu prefacja odwołuje się do mistycznego związku Chrystusa z Kościołem:

Qui hanc aquam regenerandis hominibus praeparatam arcana sui numinis admixtione foecundet: ut sanctificatione concepta, ab immaculato divini fontis utero, in novem renata creaturam, progenies caelestis emergat:

W tej części prefacji odnajdujemy doktrynę drogą papieżowi Leonowi Wielkiemu. Oto jego słowa: *Omni homini renascenti aqua baptismalis instar est uteri virginalis, eodem Spiritu Sancto replete fontem, qui replevit et virginem*²³. *Originem quam sumpsit in utero virginis posuit in fonte baptismatis, — dedit aquae, quod dedit matri — virtus enim Altissimi et obumbratio Spiritus Sancti quae fecit ut Maria pareret Salvatorem, eadem facit ut regeneret unda credentem*²⁴.

Następuje egzorcyzm wody w formie bardzo uroczystej. Jest to jedyny egzorcyzm śpiewany w całej liturgii i stanowi, jak się zdaje odbicie poglądów współczesnych autorów, że ulubionym miejscem przebywania szatana jest woda. Poglądy te pochodzące z czasów pogańskich znalazły potwierdzenie w pewnych słowach i scenach z Ewangelii.

Wreszcie od słów: *Unde benedico te* zaczyna się poświęcenie wody w ścisłym znaczeniu. Kapłan jeszcze raz wymienia pięć typów

²¹ A. Nocent, *Carême*, dz. cyt. s. 44.

²² S. Iustinus, *Dialogus cum Tryphone* 133, 1—2 cyt. J. Danie-
lou, *Sacramentum futuri*, s. 67.

²³ S. Leo, *Sermo in Nat. Dom.* 24, 3; PL 54, s. 206.

²⁴ S. Leo, *Sermo in Nat. Dom.* 25, 5; PL 54, s. 211.

biblijnych Starego Testamentu i pięć faktów Nowego Testamentu związanych z wodą. Ostatni z nich to polecenie dane Apostołom: Idźcie i nauczajcie wszystkie narody chrzcząc je w imię Ojca i Syna i Ducha Świętego.

Kulminacyjnym punktem poświęcenia wody jest epikleza — uroczyste wezwanie Ducha Świętego. Towarzyszy jej szereg gestów celebransa: tchnienie, trzykrotne zanurzenie paschału i drugie tchnienie w kształcie litery Ψ . Ten zwyczaj powstał wskutek zdeformowania przez kopistów znaku krzyża²⁵. Zanurzenie świec w wodzie przepisane jest w sakramentarzu gelazjańskim. Nie trudno dopatrzeć się w tych wszystkich gestach wpływów gallikańskich²⁶.

Po oddzieleniu wody przeznaczonej do kropienia wiernych, kapłan wlewa do wody chrzcielnej krzyżmo i olej katechumenów.

Teraz następuje chrzest. Podkreślić należy, że do obrzędów Wigilii Wielkanocnej należy tylko ostatnia część chrztu tj.: wyznanie wiary, udzielenie sakramentu, namaszczenie głowy krzyżmem i wręczenie oznak nowego życia. Obrzędy przygotowawcze powinny się odbyć wcześniej. Jeżeli chodzi o dzieci bez trudności może je odprawić inny kapłan w czasie liturgii słowa, lub sam celebrans przed zaczęciem Wigilii. Chrzest odbywany wobec całej rodziny parafialnej jest jak dawniej ośrodkiem Wigilii Wielkanocnej. Do niego cała Wigilia zmierza i dlatego nie należy zeń łatwo rezygnować.

Następuje procesjonalne odniesienie wody do chrzcielnicy przy śpiewie Responsorium: *Sicut cervus*. W dzisiejszej sytuacji należy to responsorium odnieść do wszystkich, którzy przyjmą chrzest w ciągu najbliższego roku, do nich należy również odnieść słowa modlitwy odmawianej w baptysterium.

Po powrocie procesji odbywa się odnowienie przymierza Chrztu świętego. Ten element wprowadzony przy reformie W. Tygodnia dobitnie świadczy o duszpasterskim jej celu. W oparciu o stare teksty stworzono ryt nowy, angażujący wszystkich ochrzczonych. Celebrans przypomina, że Kościół tej nocy obchodzi zmartwychwstanie Pana Jezusa, następnie używając słów św. Pawła przypomina jego naukę o tym, że przez chrzest stajemy się uczestnikami śmierci i zmartwychwstania Chrystusa i wzywa obecnych aby odnowili przyrzeczenia złożone przy chrzcie. Obrzęd kończy się odmówieniem „Ojcie nasz” i odpowiednio adaptowaną formułą, która towarzyszyła namaszczeniu głowy nowo ochrzczonego. Obrzęd odnowienia obietnic na chrzcie złożonych determinuje cel pracy duszpasterskiej W. Postu. Wysilek ascetyczny wiernych ma być przygotowaniem do świadomego i publicznego zobowiązania się na nowo do życia prawdziwie chrześcijańskiego.

²⁵ A. Nocent, *Semaine sainte*, dz. cyt. s. 263.

²⁶ *Tamże*.

Po dokończeniu Litanii do WW. Świętych odprawia się Mszę rezurekcyjną, w czasie której Eucharystia pieczętuje odnowione przyzmięcie.

Przy reformie kodeksu rubryk polecono przed tą Mszą umieścić w mszale napis: *Tempus Paschale*. Ta rubryka spotkała zdecydowany sprzeciw liturgistów. *Pascha Domini* — przejście Chrystusa przez śmierć do nowego życia zaczyna się w Piątek i dlatego z punktu widzenia liturgicznego *Tempus Paschale* zaczyna się w W. Piątek. Jeżeli ktoś chciałby tym terminem dokładnie określić kiedy Kościół zaczyna obchód Zmartwychwstania, to znowu trzeba powiedzieć, że już *Exultet* jest ogłoszeniem Zmartwychwstania. Dlatego wydaje się, że mają rację autorzy mszalików francuskich i belgijskich, którzy jeszcze przed W. Piątkiem umieszczają napis: *Tempus Paschale*. Taką poprawkę należy postulować i w oficjalnym Mszale rzymskim. Z powyższych rozważań nasuwają się następujące wnioski:

1. Teksty Wigilii Wielkanocnej pozostają w znacznie ściślejszym związku z chrztem niż modlitwy, które były związane z katechumenatem. W nauczaniu kleryków i wiernych o chrzcie należy wykorzystać teksty Wigilii Wielkanocnej.

2. Ze względu na ścisły związek egzegezy liturgicznej z teologią biblijną konieczne jest wprowadzenie wykładów z teologii biblijnej i uwzględnienie tematów występujących w liturgii. Również patrolog powinien mniej czasu poświęcać na życiorysy Ojców Kościoła i herezje, które zwalczali, a więcej na pozytywny wykład ich doktryny.

3. Przygotowując kleryków do funkcji komentatora nie wolno pominąć W. Tygodnia, który wskutek przełożenia liturgii na język narodowy zawsze będzie wymagał mądrego komentarza.

4. Także w seminarium życie duchowe w ciągu W. Postu powinno być przeniknięte elementem chrzcielny. Rocznicą święceń kapłańskich nie jest ważniejsza od rocznicy chrztu, który dla każdego chrześcijanina jest początkiem życia nadprzyrodzonego.

5. W duszpasterstwie W. Postu należy akcentować przygotowanie do odnowienia przysięgi chrzcielnej, które nie ma być tylko piękną ceremonią, lecz głęboko przeżytym odnowieniem. Należy wyjaśniać związek sakramentu pokuty z chrztem, który jest pierwszym sakramentem pokuty t.j. nawrócenia i zapoczątkowaniem wysiłku trwającego przez całe życie.

6. Wierni na ogół nie obchodzą rocznicy własnego chrztu, dlatego wypada ich zachęcić, aby w W. Sobotę obchodzili wspomnienie własnego chrztu.